

Quid est veritas?

Istina – uvjerenje – dijalog

STJEPAN RADIĆ

Točno vs. istinito

Vrijeme u kojem živimo obilježeno je, među ostalim, intenzivnim traganjem za točnom i istinitom spoznajom u svim područjima stvarnosti. Odškrinemo li vrata samo nekima od njih, zamijetit ćemo da jedna prostorija/područje smjera u drugo, odnosno da je zadržavanje u spomenutom neodrživo jer se zahtjev i izazov za dodatnim istraživanjem, odnosno produblivanjem neprestano pojačava i nameće. To za posljedicu ima sveprisutnu fragmentarnost, koja unatoč stanju potpune transparentnosti onemogućuje barem i okvirno praćenje svih postignuća, tj. otkrića u znanosti. Otkrićima pak prethode procesi, odnosno metode, eksperimenti i ispitivanja u eminentno znanstvenom smislu, pri čemu pojam istine znanost, poglavito s obzirom na metodu, zamjenjuje sebi *prikladnijima* poput *ispravnost, točnost, preciznost*. Spomenuti pojmovi, iznađeni radi vrijednosne neutralnosti, u svojoj su (tehničkoj) ograničenosti, ipak, u podređenom položaju spram pojma istine jer ih ona objedinjuje, ali u isto vrijeme i nadilazi, slično odnosu filozofije i ostalih znanosti. U tom smislu već nam i taj primjer pokazuje kako je istina bila i ostala specifično *locus philosophicus*, stvarnost koju jedino filozofija može sagledati sa svih mogućih očista, unatoč otporima poglavito suvremenih kognitivnih znanosti snažno prožetih fizikalno-biologističkim tendencijama, koje prihvaćaju isključivo spomenuti biologizirani model proučavanja čovjekove spoznaje, pripisujući filozofskom atribut metafizički, što u prijevodu znači neznanstveni, proizvoljni, neodređeni, opći... To je, čini se, dodatni razlog zbog čega suvremena znanost odustaje od pojma istine te se okreće spomenutim vrijednosno neutralnijim pojmovima. Uz filozofiju, istina se na osobit način veže i uz pojam čovjeka, ono specifično ljudsko. Time smo došli do sljedećega paradoksa: uklanjanjem pojma istine, iz znanosti se u isto vrijeme uklanja čovjek, što, čini se, više i nije neka osobita novost, te se kriteriji za potvrdu jedinoga znanstvenoga postignuća, isključivo u vidu točnoga/netočnoga, pravilnoga/nepavilnoga uvijek i iznova nastoji pronaći u onom drugotnom i neutralnom, jednostavno, odijeljenom od čovjeka kao takvoga. Čovjeku se kao procjenitelju, tumaču, prevoditelju i prenositelju znanstvenih otkrića, paradoksalno, u znanosti više ne vjeruje.

Umjesto da se pojedina područja produbljuju u njihovoj sveukupnosti *sub specie aeternitatis*, prerečeno *kroz univerzalnu perspektivu*, odnosno da istraživanje nepoznatoga doprinosi cjelini smisla, spomenuto se u znanostima često do te razine tehnizira da se iz vida gubi njegova cjelokupna perspektiva, odnosno smislenost. Time nikako ne želimo odbacivati naznačeni zahtjev za preciznošću i točnošću, već samo upozoriti na to da oni, izuzeti iz pojma istine, čak i za znanost postaju manjkavi i, štoviše, štetni. Ako bi smo trebali ponuditi neke od konkretnih primjera, tada su oni sljedeći: uvjerenje da istraživanja medicine i (bio)tehnologije, općenito, mora nužno pratiti etički diskurs, odnosno razmatranje etički dopuštenoga/nedopuštenoga i to u perspektivi poštivanja čovjekova dostojanstva, dovoljno govori samo za sebe. Ili pak primjerice sve veći zahtjev za prilagodbom industrije, općenito, ekološkim kriterijima potvrđuje da znanstveno-tehnički učinci, odnosno otkrića nužno moraju biti postavljeni i propitivani u cjelini i smislu, odnosno *istini* svega održivoga. Radikalna istraživanja u makrokozmosu također su neodvojiva od pitanja smisla i cjeline postojećega, a posebno čovjeka kao krune stvarateljskoga procesa jer svojim otkrićima i poglavito zagonetkama na koje nailaze nužno pomaljšaju pitanja o svrsi i smislu života te postojanja uopće. Konačno, ako posegnemo za recentnijim primjerom, tada nam se novi respiratorni koronavirus SARS-CoV-2 nudi kao izvrstan pokazatelj kako šturom rekonstrukcijom spomenutoga virusa, odnosno sekvencioniranjem njegova gena (što je, uzgred rečeno, došlo vrlo brzo) ni izdaleka nismo proniknuli u sve aspekte bolesti COVID-19 koju taj virus uzrokuje, počevši od biološke, do svih drugih, za taj virus i problematiku, općenito, prijeko važnih razina. Jednako tako s druge strane treba se čuvati stalnoga poopćivanja pojma istine i biti neprestano u traganju za *istinom svega*. Pridavati joj neprestano mistična obilježja, pri čemu bi odgovori o smislu i cjelini postojećih područja polučili konačne i dovršene odgovore na tajnu postojanja uopće.

Polazeći od proučavanja istine po sebi, a to znači u njezinu specifičnom filozofijskom smislu, potrebno je spomenuti da postoji nekoliko njezinih osnovnih teorija poput *koherentna*, *korespondirajuća*, *deflatorna*, *dvojbena*, *logička*, *pragmatička*, *teorija redundancije*, *semantička* te *subjektivna teorija istine*.¹ Navedene teorije smiju brusiti koplja i to je poželjno u pronalaženju optimalnoga načina dolaska do istinite spoznaje, a time i suda, tim više jer same one pristupaju pojmu istine s različitih aspekata. Različitost pristupa ovdje je plodonosna, što uostalom pokazuje i trenutačno razmatranje u kojem se krećemo osvjetljujući odnos istine i uvjerenja. To pokazuje da pristup istini nije jednoznačan, još manje smije biti pojednostavljen u banalnom smislu, poistovjećujući je s pojmovima činjenično i *realno*, jer potonji svoj *smisao*,

¹ Usp. E. J. LOWE, Truth, u: T. HONDERICH (ur.) *The Oxford companion to Philosophy*, New York, 2005., 926–927.

cjelovitost i poglavito *istinitost* zadobivaju tek u njihovoj cjelokupnosti, a ne ogo-
 ljenoj izdvojenosti. Supostojanje navedenih teorija *korespondira* nadalje suposto-
 janju *istinâ* pojedinih entiteta (istina matematičkoga proračuna, istina povijesnosti
 događaja, istina dramskoga prikaza u vidu temeljne poruke itd.) te one upravo u
 tome smislu imaju svoje važnosti i vrijednosti doprinoseći navedenoj cjelini smisla.
 Pojam istine tiče se dakle područja filozofije, koja se njome bavi na najeminentniji
 način, međutim nema područja stvarnosti koje nije dotaknuto tim pitanjem i pro-
 blemom: ponajprije već naznačene znanosti u njezinoj sveukupnosti koja, unatoč
 zahtjevu za preciznošću te izbjegavanju pojma istine, istražuje stvarnost, prirodnu
 i društvenu i čovjeka uopće, te htjela – ne htjela nužno dotiče, kako je naznačeno, i
 pitanje istinite spoznaje, tj. istine same; ona se nadalje tiče umjetnosti, književnosti
 te, konačno, vjere, koje svaka na svoj način predočuju istinu smisla i svrhovitosti
 čovjekova postojanja. Osim navedenih, u određenom smislu temeljnih područja
 stvarnosti, nikako ne treba zaboraviti na važnost i vrijednost istine u svakodnevici,
 koja omogućuje redovito i koliko-toliko *održivo* odvijanje života. Ako se barem i
 djelomično osvrnemo na svakodnevni život, možemo već i na prvi pogled primi-
 jetiti kako živimo i (op)stojimo na temelju povjerenja jednih prema drugima, kao
 i prema sustavu općenito, na način da operiramo s izričajima i informacijama za
 koje *vjerujemo* da su istinite. Pouzdajemo se u svakodnevnim razgovorima u tvrdnje
 prijatelja i poznanika da su one u načelu vjerodostojne i istinite. Vjerujemo sustavu
 koji nam predočuje vozni red autobusa, vlakova i aviona s opravdanim razlogom
 da odgovara stvarnom stanju. Na postavljene dijagnoze reagiramo instinktivno
 svjedočeći time da načelno prihvaćamo njihovu pouzdanost u pogledu vlastitoga
 nam zdravstvenoga stanja. Imamo, konačno, uz dužnu obazrivost, načelno povjere-
 nje naspram svakodnevnih (medijskih) izvještaja o zbivanjima koja su se dogodila
 u bezbroj slučajeva u kojima nismo neposredni svjedoci. Sve navedene slučajeve
 promatramo, istina, u perspektivi (njihove) *točnosti* i *preciznosti*, međutim s bitnim
 naglaskom na cjelinu tj. kontekstualnost *događanja*, što odražava upravo nezamje-
 njivi pojam istine. Netom navedeno međutim ne poriče činjenicu da se u spomenu-
 tim područjima događaju namjerna ili nenamjerna, često i gravidna odstupanja od
 istine. Načela opreznosti i kritičnosti te poglavito provjerljivosti u svakodnevnom
 ophođenju, kao i znanstvenom istraživanju, očituju zreli i odgovornu osobu. Spo-
 menuta odstupanja od istine, kao i (trajna) opreznost i provjerljivost, u konačnici
 ipak ne idu u prilog nepovjerenju i suspektности naspram vanjskoga svijeta i osoba
 s kojima neprestano dolazimo u kontakt, koji radi spomenute trajne sumnjičavosti
 čak mogu prijeći u zabrinjavajuća stanja duha, nesposobnoga za pouzdane odnose
 i komunikaciju.

Je li uvjerenje istinito?

U prethodnom smo promotrili istinu u njezinu većem ili manjem odnosu prema onomu što smo označili cjelinom svega. Opravdano pitanje koje se ovdje nameće glasi: Što je s našim početnim upozoravanjem na ulogu spoznajnoga subjekta i njegov doprinos istinitoj spoznaji? Ne ulazeći ovdje u dublji hermeneutički problem, koji opravdano skreće pozornost na (pre)važno pitanje već spomenute kontekstualnosti, odnosno *obojenosti* tumačenja, ono što ovdje želimo, daleko od svakoga relativiziranja, naglasiti jest činjenica da istina osim *objektivne* sadrži i, uvjetno rečeno, *subjektivnu* kategoriju. Potonjim ne pretpostavljamo nikakvo *omekšavanje* istine, već nastojimo sagledati svu dubinu čovjekove spoznaje kojoj se subjekt izručuje u pokušaju dosezanja cjelovite spoznaje i time istine. Pojam koji nam se, slijedom navedenoga procesa, ovdje razotkriva jest *interiorizacija* (*pounutrašnjenje*) istine. Interiorizaciju se u tom kontekstu ne bi smjelo poistovjećivati sa samim procesom spoznaje kao takvim, koji se odvija u čovjeku. Time se bave spomenute teorije istine. Ona dolazi kao kulminacija, završni čin toga procesa, gdje (istinita) spoznaja *nužno* prelazi u stanje uvjerenja jer tek na temelju navedenoga zauzimamo stavove, odnosno govorimo (tumačimo) i djelujemo shodno spoznatom. Nismo li se ovdje međutim *opasno* udaljili od objektivnoga vida istine, odnosno procesa njezina stjecanja u objektivnom, znanstvenom smislu!? Tomu može izgledati tako samo na prvi pogled, međutim upravo je poanta u tome da pojam *interiorizacije* predstavlja ključni moment spoznajnoga procesa, a samim time i dosezanja istinite spoznaje, odnosno istine počevši od logičke, preko ontološke i matematičke, do svih drugih koje stječemo, upravo iz toga razloga što ona ovdje u vidu uvjerenja predstavlja svojevrsnu *sigurnost*, odnosno *uvid*. Naime potpuna istina u matematičkom smislu jest tek ona istina koja osim *podudaranja* s objektivnom stvarnošću također postane matematičarevo uvjerenje, odnosno uvjerenje *svih* relevantnih aktera (matematičara, fizičara i sl.) u tom području. Onaj koji nas *uvjerava* u suprotno, naime da neovisno o tome je li neka istina *pounutrašnjena* ima istu vrijednosnu kategoriju kao i ona koja to nije, potvrđuje samo ono što ovdje izričemo, naime da je upravo taj uvid kod njega postao *uvjerenje*, te baš zbog toga, među ostalim, i *nas* može u isto uvjeravati, odnosno na siguran i samouvjeren način isticati navedeno. Nismo li, pitamo ponovno, ipak, u tom odnosu ili, bolje, alternativni *uvjerenje* vs. *činjenica* stavili prevelik ulog na uvjerenje, pojam koji već u svojem prizvuku upućuje na nešto varijabilno i promjenjivo? Tomu može biti tako ako uvjerenje razumijevamo u pojednostavljenom i banalnom smislu, odnosno ako ga smještamo isključivo (što se redovito čini) u svjetonazorsko, političko ili religiozno područje. Međutim ono je mnogo više od toga, pokatkad dijametralno suprotno navedenom jer spomenuta pojednostavljenja tumačenja uvjerenja, umjesto duboko promišljenih i argumentiranih teorijskih uvida, često predstavljaju eskapizam u *sigurnu* postojbinu samopovlađivanja.

Jednako bi tako banalno i pojednostavljujuće bilo, u suprotnom, svoditi *istinu* na činjenice. Promatrano naime strogo filozofski, *istinu* ne možemo poistovjećivati s činjenicom jer činjenicu, odnosno *danost* koja nam se u logičkom ili ontološkom smislu (fenomenologijski) nadaje prevodimo/prenosimo u ideje, pojmove, odnosno formule i definicije, za koje pak *tvrdimo* da su, u znanstvenom i drugom smislu istinite, a to je upravo ono što ovdje govorimo – istina, u vidu formula i definicija, mora postati uvjerenje da bismo je, koliko god je to moguće, potpuno i cjelovito zahvatili, odnosno u nju proniknuli i vjerno ju predočili. Ona kroz navedeno *zahvaćanje* mora, jednostavno govoreći, postati dio nas, *su-prirodna* i *su-familijarna* s našom dušom. Također na prigovor da je postojalo (i još uvijek postoji) mnoštvo pogrješnih uvjerenja koja su naknadno otkrivena, te zbog toga istinu ne bismo smjeli vezati uz uvjerenje, odgovaramo ponovno posezanjem za *istinom* u eminentno znanstvenom smislu: povijest znanosti, kao i njezina suvremenost, prepuna je *promjena paradigmi*, pri čemu su znanstvenici, istina, bili *uvjereni* u vladajuću paradigmu (*normalna znanost*), međutim neprestanim razvojem znanosti dopijeva se do akumulacije znanja, tj. uvjerenja, koja više ne mogu biti riješena postojećom paradigmom (*anomalija*). Tako, umjesto pozitivističke kumulacije (skupljanja), koja je trebala voditi novim otkrićima, sve se više nagomilavaju anomalije, koje nisu tek metodološkoga, već supstancijalnoga karaktera, tako da postojeće stanje nerješivosti problemâ, koje nadolazi, postaje neodrživo (*kriza*). Neodrživost stanja za pravu, istinsku znanost, odnosno znanstvenike nikako ne može biti odustajanje praćeno izgovorom da je to tajna niti pokušaj kakvoga-takvoga, nego radikalnoga rješenja. Time se javlja potreba za novim hipotezama koje potpuno mijenjaju smjer istraživanja te se njihovim verificiranjem događa stubokom promjena (*revolucija*), čime se prispjiva do nove *paradigme*, odnosno *novoga normalnoga* u znanosti.² I više je nego jasno da autentična znanost *istinu* (ako ju uzima u obzir) ili, bolje, *rezultat* ne poistovjećuje s već navedenom činjenicom, kao ni s *pravilnom metodom*, *eksperimentom* koji bi ju (činjenicu) trebali evidentirati, jer je *metoda* nešto parcijalno i determinirano (tiče se dakle samo jednoga, manjega dijela istraživanja), dok je *istina* (pri tome pretpostavljamo uvjerenje o novoj paradigmi) u svojoj teorijsko-spekulativnoj osnovi unatoč tomu cjelovita, odnosno paradigmatična i tu (metodu), s obzirom na spomenuto područje, u eminentno metafizičkom smislu (potpuno) nadilazi. Kako je već dijelom spomenuto, pozitivistički kriterij istine, koji se vrhuni u tzv. Bečkom krugu logičkih pozitivista, odavno je prokazan kao nepotpun i pati

² Usp. V. AFRIĆ, Pogovor, u: T. S. KUHN, *Struktura znanstvenih revolucija*, Zagreb, 1999., 232. Ne treba smetnuti s uma da su Kuhnu, osim oduševljenja za velebno predstavljanje principa znanstvenih istraživanja, upućene i ozbiljne kritike poput onih sažetih primjerice u pitanja: Što je kriteriji da gomilanje anomalija prijeđe u *nepodnošljivu* krizu? Što je sa krajnje suprotstavljenim i međusobno isključivim, no, ipak, u dugom vremenu supostojećim paradigmatama? Konačno, što je zapravo u osnovi *normalna znanost*? Usp. *isto*, 234–238.

od gravidnih nedostataka, te zbog toga »najveći broj vrhunskih znanstvenika, tvoraca novih paradigmi znanstvenog mišljenja i njihovih sljedbenika, nisu prihvaćali stajališta logičkih pozitivista o znanosti i njezinoj metodi«³.

Pojam *uvjerenja* u kontekstu *istine*, o kojem je ovdje riječ te koje smo (namjerno) promotriili kroz specifični prirodno-znanstveni kontekst, upozorava na ono što možemo označiti pojmom *skoka*, u vidu svojevrsne *odluke* za neki *teorijski* princip, koji svaki znanstvenik, odnosno skupina znanstvenika mora učiniti te koji (*skok, odluka*), prema našem *uvjerenju*, ne samo da nisu odijeljeni od istine već, upravo suprotno, predstavljaju onu čvorišnu točku *dovršenja* spoznajnoga procesa, a time i dospijevanja do istine u znanstvenom i svakom drugom pogledu. Teorijski princip pak, pokazali smo, ne može u konačnici biti zadobiven induktivnom kumulacijom činjeničnoga znanja, tj. informacija (pozitivizam), već *dedukcijom*, odnosno *hipotezom*, koja se u svojstvu paradigme, kao *uvjerenja* jednoga ili dijela znanstvenika, pokazuje funkcionalnom, održivom, konačno, *istinitom*. Pojmovi su *dedukcije* i *hipoteze* po sebi dakle neodvojivi od svake ozbiljne znanosti – od fizike i astronomije, preko biologije i kemije, do kraljice svih znanosti – matematike. Navedeno možemo promotriti s obzirom na jednog od najpoznatijih znanstvenika uopće, A. Einsteina, kod kojeg se upravo taj vid spoznaje pokazuje nezaobilaznim u prispjivanju k istini u znanosti.

»Misaonom se dedukcijom uspostavlja znanstvena teorija, a sami elementarni zakoni kao polazišta dedukcije (aksiomi, postulati) ne proizlaze, prema Einsteinu, iz logike nego iz intuicije. Naime, između osnovnih tvrdnji teorije i pojava ne postoji nužna logička veza (logički most). Neki smatraju da je Einstein oduvijek pristajao uz intuitivnu filozofiju i pokazuju kako je u Einsteinovu znanstvenom mišljenju filozofska spekulacija igrala važnu ulogu. Kad već postoje načela onda se iz njih relativno lako izvode zaključci deduktivnim putem. Ali za otkrivanje samih načela nema metode koja bi se naučila i koja bi nam omogućila otkrivanje načela.«⁴

³ S. KUTLEŠA, Znanost, metafizika i religija, u: O. ŽUNEC, P. ŠEGEDIN, (ur.), *Zbližavanja. Zbornik povodom šezdesete obljetnice života Damira Barbarića*, Zagreb, 2012., 280. Ovdje posebno dolazi do izražaja tipični filozofski problem indukcije na jednoj i dedukcije na drugoj strani, pri čemu se već prema svojevrsnoj matrici pojam legitimnoga znanstvenoga istraživanja veže uz *indukciju*. Međutim konačnu riječ u procesu zadobivanja znanstvenih spoznaja ima *dedukcija*. Tako hrv. teoretičar znanosti Stipe Kutleša, tumačeći Einsteinov pogled na znanost, odnosno znanstvena otkrića, ističe kako je E. stava »da se do manjeg dijela znanstvenih otkrića došlo induktivnom metodom i da su 'istinski veliki koraci u spoznaji prirode nastali na način dijametralno suprotan indukciji (...). Svaki učen čovjek zna da su najveći uspjesi spoznaje prirode kao npr. Newtonova teorija gravitacije, termodinamika, kinetička teorija plinova, moderna elektrodinamika itd. nastale na taj način i da njihove osnove imaju bitno hipotetički karakter'«. *Isto*, 280–281.

⁴ *Isto*, 281.

Riječ-dvije zaključka o dijaloškom karakteru istine

Navedeni nas citat, kao i čitavo razmatranje, dovodi do uvida kako se sama znanost nakon nominalističko-prosvjetiteljskoga oduševljenja indukcijom ponovno vraća dedukciji, koja pak, uz specifičnost spoznaje koju predstavlja, itekako ima veze s onim o čemu ovdje govorimo – (*sin*)tezom, odlukom, uvjerenjem. Ta, uvjetno rečeno, deduktivno-teorijska perspektiva spoznaje prolama se kroz čitavu povijest filozofije. Od Platona i Aristotela (potonji je jednako raspravljao o indukciji i dedukciji), preko Kanta i Hegela, do navedenih suvremenih koncepata teorije znanosti. Imati znanje (*episteme*) o nečem tiče se, prema Platonu, razumske spoznaje, dok se samo mišljenje (*dialegesthai*) tiče pak dosega, tj. spoznajā uma, pri čemu »mišljenje ovdje pretpostavlja ono što je osigurano kroz augmentativno dokaziva obrazlaganja te se potvrđuje (obistinjuje) u dijalogu«⁵. Pojam *dijaloga* ovdje razumijevamo u njegovu izvornom smislu, ponajprije *razlaganja* u suigri nutarnjega i vanjskoga razgovora (I. *dia-lego* – 1. razbirati, izlučiti, razlikovati; 2. govoriti o čem; II. *diale-gomai* – 1. razmišljati, razmišljajući razlagati; 2. raspravljati).⁶ Pretpostavka svakoga pravoga razgovora jest unutarnje razlaganje i promišljanje, odnosno razgovor duše sa samom sobom. Onkraj relativiziranja istine, cilj nam je, s obzirom na njezinu dijalošku perspektivu, pokazati kako istina u vidu *sinteze, odluke, uvjerenja* ima svoj bitno *relacijski* karakter. Naime već se samim odlučivanjem, ne prisiljavanjem, za nešto aktivno i slobodno usmjeravamo spomenutom. Istina stoga nije, takoreći, autoreferencijalna, već zbog karakteristika koje prikazasmo upravo *relacijska, dijaloška*, ona upozorava, usmjeruje. Tko je onda istinski čuvar, *pastir* istine? Odgovor: ljudski duh. I ne samo čuvar. On je početak i dočetak znanosti kakvu poznajemo u njezinim najizvorišnijim postavkama. Ne razum! Duh ostaje uvjet da bi se znanost, u vidu istine, uopće mogla koliko-toliko na cjelovit i, jasno, smislen način odvijati. Ljudski duh ovdje shvaćamo u njegovoj sveukupnosti *doživljavanja, razabiranja/razlikovanja i sinteze*, koji upravo kao takav, u konačnici toga procesa čini navedeni *skok, odluku*. Ljudski duh nije savršen u smislu nekoga sofisticiranoga sustava (računala) niti smije težiti tomu, dok s druge strane umjetna inteligencija (što god pod tim pretpostavljali) nije niti može biti zamjena ljudskom duhu. Jer umjetna inteligencija *vidi* točno, ljudski duh smisleno i, dakako, istinito! Razlika je to koju nikako ne bismo smjeli previđati.

Navedeno možemo, za kraj, promotriti u kontekstu borbe s koronavirusom. Za stručnjake mnogih područja sam se virus kao i s njim povezana koronakriza pokazuju kao *istinski* izazov, štovišće, prava prepreka, ponajprije u pogledu njegova sagledavanja, odnosno razumijevanja te nadalje svakako rješavanja. Već smo spome-

⁵ V. GERHARDT, Was ist Wahrheit?, u: *Christ in der Gegenwart* (2020.)27, 306.

⁶ Usp. S. SENC, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1988., 199.

nuli da je rekonstrukcija virusa u znanstvenom, to znači biokemijsko-virološkom aspektu sekvencioniranja njegova gena (tek) trenutačni odgovor, tj. paradigma na pitanje *tko*, odnosno što je to što nas *napada*, koja kao takva (paradigma) ravna cjelokupnom borbom s tim nametnikom. Kao trenutačna, ta paradigma dakle uvjetuje smjer, odnosno temeljna načela strategije u iznalaženju što učinkovitijih cjepiva. Povijest nas uči međutim da, paradoksalno, šturo skupljanje znanja o njemu, koliko god je to temeljno, bez cjelokupnoga sagledavanja (*istina*), ne će voditi rješenju iz jednostavnoga razloga što je *istina* virusa mnogo dublja i složenija od njegovih genskih karakteristika. Ovdje nam ni na kraj pameti nije stavljati u pitanje općeprihvaćenu metodu sekvencioniranja gena, već samo upozoriti na to da znanstveno istraživanje toga problema, nasuprot pozitivističkom pojednostavljenju, obuhvaća, odnosno uključuje mnoge druge vidove. Jasnoći onoga o čemu govorimo može doprinijeti činjenica različitoga funkcioniranja, tj. ponašanja virusa u različitim okolnostima, kao i sama činjenica pojavljivanja tzv. *drugih sojeva virusa*. Svaki će iole ozbiljan znanstvenik (a da nije nikad čuo za T. S. Kuha i *Strukturu znanstvenih revolucija*) biti svjestan toga da virusu treba pristupati vrlo *obzirno*, to znači pozorno i suzdržano, svjestan dakle da trenutačna *paradigma* razumijevanja virusa može (nije nužno) voditi k *anomalijama*. To pak nije nikakav povod, štoviše, pokazuje se kao krajnje perfidno i nepošteno predbacivati znanstvenicima i znanosti svojevrsno kockanje (rečeno banalnim rječnikom i s obzirom na cjepivo: *ako uspije, uspije*) jer su *anomalije* i s njom povezane *krize* (tko poznaje znanost) sastavni dio znanstvenoga procesa. Jer, kao što znamo, *anomalije* će, ako se ne budu mogle riješiti postojećim paradigmama, voditi naizgled još većem problemu za znanstvenike i njihovu *reputaciju*, naime *krizama*, pri čemu će se pak morati mijenjati čitav pristup, odnosno domisliti nova paradigma. No to je, paradoksalno, jedini i pravi put u iznalaženju rješenja (istine) toga problema. To prihvatiti znači shvatiti svu složenost znanosti i njezina pristupa stvarnosti. Sve to pak kod znanstvenika uvijek i iznova zahtijeva *suptilni odmak* od pukih činjenica te spremnost, ako postoji potreba, na radikalno *premišljanje* postojećega znanja o virusu, odnosno spremnost na prihvaćanje uvida da nema *indukcija*, već *dedukcija* posljednju riječ u tom procesu u smislu sagledavanja svih mogućih aspekata postojećega problema. Hoće li do toga procesa doći, s obzirom na nove sojeve na jednoj, kao i cjepiva (nuspojave itd.) na drugoj strani, ostaje pitanje. Njega trebamo prepustiti znanosti. No jedno je sigurno: dijaloška će perspektiva, u kojoj se stječe konačno uvjerenje, biti trajna zadaća znanstvenicima, što zasad, na svu sreću, pokazuje iskustvo istraživanja samoga virusa, a možda manje, zbog pohlepe, istraživanje i samoga cjepiva!